

Wybrane aspekty historii *Marmurów Kieleckich* w świetle nowych źródeł

Paweł Król¹, Jan Urban²

P. Król

J. Urban

Selected aspects of the history of the *Marmury Kieleckie* Company, in the light of new sources. *Prz. Geol.*, 74: 67–75; doi: 10.7306/2026.5

Redaktor prowadzący: Anna Fijałkowska-Mader

Abstract. *Marmury Kieleckie* (Kielce Marbles) is the popular name of a company consisting of marble quarries and a factory. Founded in 1874 as *Przedsiębiorstwo Kopalń Marmurów Kieleckich* (Kielce Marble Mines Company), it is still active today. However, during its 150-year history, it has undergone numerous transformations, including frequent changes in management and modifications to its business structure and direction. The company was formally known as *Marmury Kieleckie* in 1920–1934. It was established to extract and process technical marbles, i.e. Devonian, Permian and Jurassic limestones, Permian carbonate con-

glomerates, calcite veins and calcite-limestone breccias from about 20 quarries mainly in the Świętokrzyskie (Holy Cross) Mountains region. From 1949 until 2011, the business operated as a state-owned entity. The company is currently named *Świętokrzyskie Kopalnie Surowców Mineralnych* (Świętokrzyskie Mineral Raw Mines). In 1972, the company changed its product range from technical marbles to mineral aggregate. To celebrate the company's 150th anniversary, three monographs were published, each presenting different aspects of its history and status, quarries and mineral deposits, as well as the people associated with the company. Thanks to archival research and direct contact with the successors of company managers and employees, the last monograph, titled *Marmury Kieleckie*, provides new data on details of practical and formal use of the quarries, the problems of management issues, and the previously unclear processes related to the company's formal reconstructions. This paper discusses several such events and processes.

Keywords: technical marbles, material history, Świętokrzyskie (Holy Cross) Mountains, mineral deposits

Nazwą *Marmury Kieleckie* określa się potocznie firmę założoną w 1874 r. i działającą w Kielcach od 1876 r. do dziś. W ciągu 150 lat aktywności wielokrotnie zmieniała ona nazwę i status prawny, zmieniali się jej właściciele oraz menedżerowie. Pierwsza nazwa firmy brzmiała *Przedsiębiorstwo Kopalń Marmurów Kieleckich*, natomiast *Marmury Kieleckie* nazywała się faktycznie w latach 1920–1934. Obecnie (od 2016 r.) nosi ona nazwę Świętokrzyskie Kopalnie Surowców Mineralnych sp. z o.o. i funkcjonuje w ramach Świętokrzyskiej Grupy Przemysłowej *Industria S.A* (SGP *Industria*). Do 1972 r. działalność firmy skupiała się przede wszystkim na produkcji elementów architektonicznych i kamieniarskich z wapieni, głównie świętokrzyskich, które były przerabiane w fabryce otwartej w 1876 r. na południowych peryferiach Kielc. Po 1972 r. w asortymencie produkowanym przez firmę zdecydowanie przeważało kruszywo, najpierw łamane, później również naturalne (piaski), a produkcja elementów marmurowych stawała się coraz bardziej marginalna, choć próby jej wskrzeszenia trwały do początków XXI w. Obecnie firma nie prowadzi produkcji bloków, w tym miejscu zaś, w którym istniała fabryka nie pozostał żaden materialny ślad jej działalności. Jest tam jedynie pamiątkowa tablica umieszczona na jednym z nowo wzniesionych w tym miejscu budynków.

HISTORIA FIRMY „W PIGUŁCE”

Historię *Marmurów Kieleckich* dobrze ilustruje najbardziej aktualne zestawienie przekształceń firmy (Król, Urban, 2025).

1874–1918 – Przedsiębiorstwo Kopalń Marmurów Kieleckich. Założycielami firmy byli August Repphan, Józef Kokeli i Alfons Welke. Ten ostatni wspólnik, który był inicjatorem całego przedsięwzięcia, szybko spłacił dwu pozostałych i prowadził firmę do 1895 r. W dniu 29.07.1876 r. uruchomiono w Kielcach fabrykę produkującą elementy marmurowe. W okresie swej działalności bazowała ona na około 20 kopalniach marmurów technicznych (Czarnecki, 1958; Fijałkowscy, 1973). Głównymi odmianami marmurów obrabianymi w fabryce były: *Bolechowice*, *Szewce*, *Zelejowa*, *Zygmuntówka* i *Morawica*, okresowo także podkrakowski *Dębnik* (ryc. 1). Trzy pierwsze odmiany kamieni to wapienie dewońskie, przy czym do odmiany *Zelejowa* należy również *Różanka Zelejowska*, czyli grubokrystaliczny, bardzo dekoracyjny kalcyt żyłowy i brekcja wapienno-kalcytowa. *Zygmuntówka* to wapienny zlepianiec permski, również o wysokich walorach dekoracyjnych, użyty do produkcji pierwszej kolumny Pomnika Króla Zygmunta III Wazy w Warszawie. *Morawica* reprezentuje geologicznie górnojurajski wapień o gorszych walorach dekoracyjnych, ale dużej bloczności i najlepszych parametrach technicznych. *Dębnik* zaś to czarny wapień środkowodewoński (żywecki), od XV w. eksploatowany w podkrakowskiej wsi o tej samej nazwie. Okresowo firma użytkowała również piaskowce, m.in. świętokrzyskie, dolnojurajskie piaskowce szydlowieckie i dolnotriasowe piaskowce tumlińskie.

W latach 1896–1901 przedsiębiorstwo dzierżawił Antoni Olędzki, kielecki kamieniarz i ... twórca kieleckiego teatru amatorskiego. Natomiast w okresie 1901–1905 właścicielem firmy i fabryki był Stefan Benni.

¹ Muzeum Narodowe w Kielcach, Plac Zamkowy 1, 25–001 Kielce; p.krol@mnki.pl; ORCID: 0000-0002-8050-4430

² Instytut Ochrony Przyrody PAN w Krakowie, Al. A. Mickiewicza 33, 31–120 Kraków; urban@iop.krakow.pl; ORCID: 0000-0002-6102-1599

Po 1905 r. (formalnie zaś od 1907 r.) do 1918 r. właścicielami zakładów byli Michał Kozłowicz i Józef Filipkowski (Kozłowicz, Poznaniak, był w latach 1915–1916 prezydentem Kielc). Pod koniec I wojny światowej fabryka została zdewastowana i rozkradziona przez austriackich okupantów.

1918–1920 – zakład w Kielcach oraz należące do firmy grunty były własnością Polskiego Towarzystwa Handlo-Przemysłowego *Świdziński, Napiórkowski i S-ka*, jednak firma w tym okresie właściwie nie funkcjonowała.

1920–1934 – *Marmury Kieleckie Spółka Akcyjna*. Akcjonariuszami spółki byli przede wszystkim kapitaliści spoza Kielc, nawet z Paryża. Kielczanie byli właścicielami tylko 1% akcji. Pierwszym prezesem firmy był Karol Czajkowski, a później Modest Grzybowski, dyrektorem zaś – Rafał Plesner. Spółka produkowała elementy wykorzystywane do odbudowy wielu zabytków, w tym Wawelu, i wznoszenia monumentalnych budowli w Warszawie (Bank Gospodarstwa Krajowego) i innych miastach Polski. Działała jednak ze zmiennym szczęściem, osiągając zyski, ale ponosząc też straty, stąd też w latach 1930–1934

PRZEMYSŁ MARMUROWY I GRANITOWY
„MARMUR W KIELCACH“
 SPÓŁKA Z OGR. ODP.

ZARZĄD W WARSZAWIE: Ul. Powązkowska 6. Telefon 11-68-68. Adres telegr.: »Marmur« Warszawa

FABRYKA I KOPALNIE W KIELCACH. ULICA 3-GO MAJA NR. 25. TELEFON Nr. 1

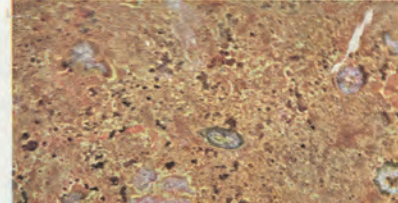
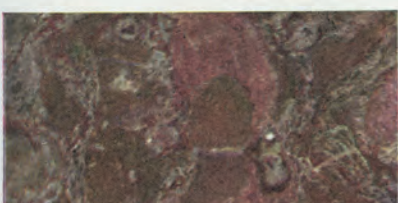

EKSPLOATACJA I OBRÓBKA MARMURÓW KIELECKICH:

Barwinek, Bolechowice, Morawica, Ołowianka, Szewce, Zelejowa, Zygmunówka, oznaczonych na wystawach w Poznaniu, Paryżu, Radomiu i przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu.

Generalna reprezentacja KOPALN MARMURÓW CARRARYJSKICH (BIAŁYCH) firmy G. M. TACCONE w CARRARZE. Marmur włoski biały „STATUARIO” dla rzeźb i celów artystycznych.

SKŁADY W WARSZAWIE, KIELCACH I POZNANIU.
 Konto P. K. O. Nr. 67.675.

WZORY MARMURÓW KIELECKICH:

		
Nr. 1. Zelejowa (Zelej)	Nr. 2. Ołowianka (Oka)	Nr. 3. Trawertyn polski (Travertin)
		
Nr. 4. Bolechowice (Bol.)	Nr. 5. Barwinek (Bar)	Nr. 6. Zygmunówka (Zyg)
		
Nr. 7. Morawica (Mora)	Nr. 8. Kajetanów (Kaj.)	Nr. 9. Szewce (Sew)

U W A G A! Wzór marmuru nie jest miarodajny pod względem koloru i struktury dla większych płyt ze względu na zmienność marmuru w tymże samym pokładzie. -- Za dokładny wygląd dostawcy stosownie do próbki nie przyjmujemy odpowiedzialności.

PRASA POLSKA S. A. WARSZAWA

Ryc. 1. Prospekt reklamowy firmy Przemysł Marmurowy i Granitowy *Marmur w Kielcach* sp. z o.o., 1932–1934 (zbiory prywatne). W tym czasie złoża *Kajetanów* nie było już eksploatowane, a firma korzystała z czarnego marmuru *dębnickiego*, odmiana *Barwinek* była eksploatowana do II wojny światowej

Fig. 1. Advertising brochure for the Przemysł Marmurowy i Granitowy, *Marmury Kieleckie* Company, 1932–1934 (private collection). At that time, the *Kajetanów* marble deposit was no longer being quarried, and the company used *Dębnik* black marble; the *Barwinek* marble type was extracted until World War II

Ryc. 2. Przemarsz pracowników *Marmurów Kieleckich* po mszy barbórkowej w kieleckiej katedrze, 1938 r.; w pierwszym rzędzie od prawej Stefania Ostrowska, Jan Weber, Zofia Wyganowska (z d. Przedpeńska), Witold Wyganowski, Zygmunt Wyganowski i n.n. Zbiory D. Guziak

Fig. 2. A march of *Marmury Kieleckie* employees after the St. Barbara's Day Holy Mass in the Kielce Cathedral, 1938; in the first row, from the right: Stefania Ostrowska, Jan Weber, Zofia Wyganowska (née Przedpeńska), Witold Wyganowski, Zygmunt Wyganowski, and an unidentified person. Collection of D. Guziak

Ryc. 3. Pracownicy *Marmurów Kieleckich* przed zakładem w 1938 r.; w środku drugiego rzędu (w białym garniturze) z kwiatami siedzi Jan Weber, na prawo od niego córka Maria, w pierwszym rzędzie, pierwszy z lewej Franciszek Wroński. Zbiory A. Fatałskiej

Fig. 3. Employees of the *Marmury Kieleckie* Company in front of the plant, 1938; in the middle of the second row, wearing a white suit and holding flowers, sits Jan Weber; to his right is his daughter Maria; in the first row, the first person from the left is Franciszek Wroński. Collection of A. Fatałska

Ryc. 4. Kamieniarze instruowani przez Franciszka Wrońskiego (z prawej), lata 50. XX w. Zbiory A. Fatalskiej

Fig. 4. Stonemasons being instructed by Franciszek Wroński (right) in the 1950s. Collection of A. Fatalska

Ryc. 5. Grupa osób przy budynku socjalno-biurowym w kamieniołomie Szewce, lata 60. XX w. Zbiory rodziny I. Józwiaka

Fig. 5. Group of people at the staff and office building in the Szewce quarry in the 1960s. Collection of the family of I. Józwiak

spółka formalnie wdzierzała fabrykę i użytkowane kamieniołomy firmom *Marmur sp. z o.o.* (1930–1932) oraz *Przemysł Marmurowy i Granitowy Marmur w Kielcach sp. z o.o.* (1932–1934).

1935–1937 – Przemysł Marmurowy i Granitowy Marmur w Kielcach sp. z o.o. Ta z kolei spółka wdzierzała fabrykę i kamieniołomy firmie: *Budowlana Spółka Akcyjna Jana Webera* w Warszawie.

1937–1945 – Bracia Wyganowscy Inżynierowie sp. z o.o. Bracia Witold i Zygmunt Wyganowscy współdziałali z Janem Weberem z Warszawy, którego firma – formalnie też spółka o nazwie *Kielecki Przemysł Marmurowy sp. z o.o.* – w latach 1937–1941 dzierżała kielecką fabrykę od firmy *Bracia Wyganowscy Inżynierowie sp. z o.o.* Innymi ważnymi udziałowcami firmy byli Bogdan i Mieczysław Przedpełscy. W ostatnich latach przed II wojną światową, a zwłaszcza w jej czasie bardzo wzrosła więź pomiędzy wszystkimi zainteresowanymi dobrą kondycją firmy – menadżerami i pracownikami, co poświadczają m.in. fotografie ze wspólnych uroczystości, np. barbórkowych (ryc. 2, 3). Zakład stał się wtedy czasową siedzibą i miejscem zatrudnienia rodzin Weberów, Wyganowskich, Przedpełskich i Mieczysława Lubelskiego (ukrywającego się warszawskiego rzeźbiarza o żydowskim pochodzeniu),

a także innych pracowników. W okresie wojny firma działała, jednak wykorzystywała głównie wcześniej nagromadzony materiał bloczny. Zdaniem Gierycha (1955) powojenną eksploatację kamieniołomów firmy rozpoczęto na pełną skalę w końcu lat 40. XX w.

1945–1946 – Zrzeszenie Pracowników Kieleckiego Przemysłu Marmurowego i Kamieniarskiego sp. z o.o. Ta spółka, założona przez Wyganowskich i pracowników firmy, miała uchronić zakład przed nacjonalizacją.

1946–1948 – Kielecki Przemysł Marmurowy i Budowlany. Fabryka Marmurów sp. z o.o. Ta firma była powiązana z nadal nie zlikwidowaną formalnie spółką *Bracia Wyganowscy Inżynierowie sp. z o.o.* oraz spółką *J. Webera*. Ostatnią osobą zarządzającą tą niepaństwową firmą była córka *J. Webera*, *Maria Weber-Kozińska*.

1948–1952 – Kieleckie Zakłady Obróbki Marmurów, działające w ramach przedsiębiorstwa *Kamieniołomy Śląskie*. Firma powstała po upaństwowieniu kieleckiej fabryki marmurów i części użytkowanych przez nią kamieniołomów jesienią 1948 r. (ale nie wszystkich gruntów będących własnością wcześniejszych spółek, co pozwoliło pani *M. Weber-Kozińskiej* na podjęcie próby wznowienia działalności wydobywczej w końcu lat 50. XX w.). Z przejęcia przez nową firmę fabryki i zapasu surowców zachował się bardzo szczegółowy protokół.

1952–1972 – Kieleckie Zakłady Kamienia Budowlanego. Firma kontynuowała działalność *Marmurów Kieleckich*, dostarczając materiał architektoniczny (posadzki, schody, parapety itd.) do odbudowywanej Warszawy, w tym Zamku Warszawskiego, innych restaurowanych zabytków polskich, ale przede wszystkim do nowo budowanych obiektów publicznych: szkół, urzędów, muzeów, domów kultury, szpitali, ośrodków zdrowia itp. Mimo upaństwowienia załoga firmy była silnie z nią związana (ryc. 4, 5). Niestety, w 1972 r., w rezultacie decyzji podjętych na szczeblu ministerialnym, firma straciła cztery główne złoża marmurów: *Bolechowice*, *Morawica*, *Zygmuntówka* i *Szewce*. Kamieniołomy te przejęły Pińczowskie Zakłady Kamienia Budowlanego, które w trzech pierwszych wyrobiskach kontynuowały wydobycie do okresu przemian polityczno-gospodarczych w ostatnim 10-leciu XX w.

1972–1983 – Kieleckie Przedsiębiorstwo Produkcji Kruszywa. W tym czasie firma sukcesywnie zwiększała produkcję kruszyw łamanych a także kruszyw naturalnych (piasków) na potrzeby szybko rozwijającego się budownictwa.

1983–2016 – Kieleckie Kopalnie Surowców Mineralnych sp. z o.o. Do pierwszych lat XXI w. firma podejmowała próby nawiązania do dawnych, marmurowych tradycji, pozyskując bloki w niezniszczonych przez strzelanie częściach złóż eksploatowanych na potrzeby produkcji kruszyw i prowadząc ich przeróbkę w zakładzie w Kielcach-Białogonie. Dobrze prosperująca firma, po sprywatyzowaniu w 2011 r. i sprzedaniu Dolnośląskim Surowcom Skalnym, już w następnym roku została doprowadzona do formalnej upadłości.

Od 2016 – Świętokrzyskie Kopalnie Surowców Mineralnych sp. z o.o. Reaktywowana dzięki pomocy państwa firma kontynuuje eksploatację złóż węglanowych kopalni dewońskich: *Jaźwica*, *Laskowa Góra* oraz *Winna*, produkując jednak wyłącznie materiał kruszony. Od 2022 r. Świętokrzyskie Kopalnie Surowców Mineralnych sp. z o.o. działają w ramach Świętokrzyskiej Grupy Przemysłowej *Industria S.A* (ŚGP *Industria*).

JUBILEUSZOWE MONOGRAFIE I WYSTAWA

Jubileusz 150-lecia utworzenia firmy i fabryki marmurów, przypadający na lata 2024–2026, zaowocował publikacją trzech monografii podsumowujących różne aspekty jej działalności. Chronologicznie pierwsza z nich, *Kartki z dziejów Marmurów Kieleckich* (ryc. 6A; Gągól i in., 2017), jest poświęcona przede wszystkim związkom firmy z miejscowymi zasobami marmurów technicznych, rozumianych jako węglanowy, bloczny surowiec architekto-

niczny i kamieniarski o walorach dekoracyjnych. Jej autorzy analizują przyczyny powstania przedsiębiorstwa, wskazując na fascynację kolekcjami marmurów świętokrzyskich w drugiej połowie XIX w. i opisują sposoby ich poszukiwania, a potem metody eksploatacji i zmieniające się technologie transportu oraz obróbki. Wskazują też na techniczne, gospodarcze i społeczne zagadnienia działania firmy, prowadzące do częstych zmian nazwy i zespołu menedżerskiego. Wreszcie porusza prawie nieznaną dotąd wątek związków trzech rzeźbiarzy z kielecką fabryką marmurów: Wacława Szymanowskiego (1859–1930), Władysława Gruberskiego (1873–1933) i Mieczysława Lubelskiego (1887–1965).

W drugiej monografii (ryc. 6B), *Z dziejów Marmurów Kieleckich (1876–1916)* pod redakcją (Główki i Szczepańskiego (2020) w sposób najbardziej wszechstronny opisano działalność firmy marmurowej. Autorzy poszczególnych rozdziałów nakreślili ogólne tło geologiczne występowania marmurów technicznych w regionie świętokrzyskim

Ryc. 6. Okładki monografii poświęconych działalności *Marmurów Kieleckich*: **A** – Jerzego Gągola, Pawła Króla i Jana Urbana pt. *Kartki z dziejów Marmurów Kieleckich*; **B** – pod redakcją Jana Główki i Jerzego Szczepańskiego pt. *Z dziejów Marmurów Kieleckich (1876–2016)*; **C** – Pawła Króla i Jana Urbana pt. „*Marmury Kieleckie*”

Fig. 6. Covers of monographs devoted to the activities of the *Marmury Kieleckie*: **A** – by Jerzy Gągól, Paweł Król and Jan Urban, entitled *Kartki z dziejów Marmurów Kieleckich*; **B** – by Jan Główka and Jerzy Szczepański, entitled *Z dziejów Marmurów Kieleckich (1876–2016)*; **C** – by Paweł Król and Jan Urban, entitled „*Marmury Kieleckie*”

Ryc. 7. Fragment wystawy *Marmury Kieleckie. Tradycje i współczesność*, zorganizowanej przez Muzeum Narodowe w Kielcach i prezentowanej od 28.11.2024 r. do 16.03.2025 r. Fot. D. Król-Lemiecha

Fig. 7. Part of the exhibition *Marmury Kieleckie. Tradycje i współczesność* organized by the National Museum in Kielce and presented from 28 November 2024 to 16 March 2025. Photo by D. Król-Lemiecha

(T. Wróblewski), historię firmy w latach 1876–1945 (J. Głowka, J. Szczepański) i 1945–2016 (K. Otwinowski), wykorzystanie marmurów świętokrzyskich w sztuce i architekturze (K. Myśliński) oraz kopaliny i złoża wykorzystywane przez firmę w ciągu jej istnienia (J. Gagol, P. Król, J. Urban).

Autorskie zainteresowanie tematem, połączone z ciągłym gromadzeniem różnych materiałów archiwalnych, dokumentów, często prywatnych fotografii, wspomnień spisanych lub opowiedzianych, a także innych świadectw, stworzyło przestrzeń do wydania trzeciej monografii o tytule „Marmury Kieleckie” (ryc. 6C; Król, Urban, 2025), którą autorzy dedykowali śp. Jerzemu Gagolowi. Książka ta składa się z trzech części. Pierwsza traktuje o historii fabryki marmurów, uzupełniając ją wieloma nowymi szczegółami dotyczącymi powodów, sposobów i skutków przekształceń formalnych oraz technicznych firmy. Druga część jest alfabetycznym opisem złóż eksploatowanych przez firmę, niekiedy tylko próbnie, uzupełnionym jednak o szczegółowe dane dotyczące złóż wykorzystywanych przez nią poza regionem świętokrzyskim, np. złoża marmurów dębickich. W trzeciej części zebrano materiały publicystyczne (artykuły prasowe), publikowane listy, a przede wszystkim źródła literackie, świadczące o popularności i sławie marmurów świętokrzyskich.

Z racji jubileuszu Muzeum Narodowe w Kielcach zorganizowało wystawę *Marmury Kieleckie. Tradycje i współczesność* (sponsorowaną przez ŚGP *Industria S.A.*), która była prezentowana od 28.11.2024 do 17.03.2025 r. (ryc. 7). Podczas finisażu wystawy odbyła się promocja książki „Mar-

mury Kieleckie”. Obecność na tym wydarzeniu ponad 100 osób świadczy o tym, że mieszkańcy Kielc nie zapomnieli o istnieniu zakładu produkcji marmurów. Spotkanie zaszczytliwi swoją obecnością Małgorzata Kozińska-Person, córka ostatniej właścicielki, Marii Weber-Kozińskiej, oraz byli pracownicy i ich rodziny, m.in. Aleksandra Fatalaska, Małgorzata Rupniewska, Andrzej Józwiak i Bogdan Sadza. Obecni byli też przedstawiciele władz Świętokrzyskich Kopalń Surowców Mineralnych ŚGP *Industria*, jak również pracownicy Oddziału Świętokrzyskiego Państwowego Instytutu Geologicznego – Państwowego Instytutu Badawczego.

CIEKAWSZE NOWO ODKRYTE FAKTY Z DZIEJÓW MARMURÓW KIELECKICH

W krótkim artykule nie sposób opisać wszystkich wątków z dziejów kieleckiej firmy marmurowej, które udało się w ostatnim okresie odnaleźć i przeanalizować. Wspomniemy tylko kilka z nich, zaczynając od początków firmy. Przed jej powstaniem i w początkowym okresie jej działania ważną rolę w promocji świętokrzyskich marmurów odegrały kolekcje i ich opisy. Najważniejsze kolekcje zostały wysłane na wystawy w Moskwie, Wiedniu i Warszawie. Autorom udało się potwierdzić, że płytki z kolekcji moskiewskiej znajdują się w zbiorach tamtejszego Muzeum Politechnicznego. Znana jest także kolekcja darowana przez Mathiasa Bersohna do zbiorów Akademii Umiejętności i przechowywana obecnie w Muzeum Geologicznym PAN w Krakowie (ryc. 8). Ostatnio znaleziono

Ryc. 8. Kolekcja marmurów świętokrzyskich Mathiasa Bersohna w zbiorach Muzeum Geologicznego Instytutu Nauk Geologicznych PAN w Krakowie

Fig. 8. Collections of Świętokrzyskie marbles, the Mathias Bersohn Collection in the Geological Museum of the Institute of Geological Sciences of the Polish Academy of Sciences in Kraków

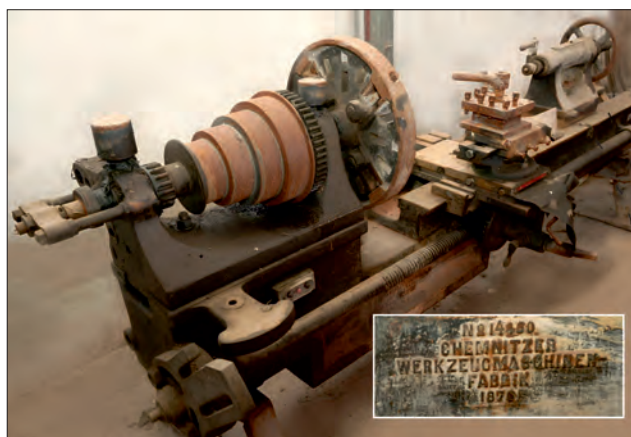

Ryc. 9. Wystawa Działu Przyrodniczego Muzeum Wielkopolskiego ze znajdującą się po prawej stronie, w przeszklonej kasecie, kolekcją marmurów bardzo podobną do tej z krakowskiego muzeum, 1928 r. Zbiory Archiwum Muzeum Narodowego w Poznaniu, sygn. MNPA-F-4596/036

Fig. 9. Exhibition of the Natural History Wielkopolska Museum, with a marble collection very similar to that from the Kraków museum, visible on the right in a glass case, 1928. Archives of the National Museum in Poznań, Ref. No. MNPA-F-4596/036

świadczenia istnienia bardzo podobnej kolekcji w zbiorach Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu, co dokumentuje zdjęcie z 1928 r. (ryc. 9; Król, Urban, 2025).

Z kieleckiej fabryki marmurów nie został właściwie kamień na kamieniu. Obszar, na którym istniała, został całkowicie zniwelowany i zabudowany osiedlem mieszkaniowym. Zachowała się jednak *tokarnia marmurów*,

Ryc. 10. Niemiecka tokarka do metalu wyprodukowana w 1876 r., przystosowana do produkcji galanterii marmurowej, napędzana na przestrzeni lat maszyną parową, silnikiem spalinowym i elektrycznym. W powiększeniu napis na odlewie: Nr 14460 Chemnitzer Werkzeugmaschinen Fabrik 1876. Fot. P. Król

Fig. 10. A German metal lathe manufactured in 1876, adapted for the production of marble goods, powered over the years by a steam engine, a combustion engine, and an electric motor. The enlarged inscription on the casting reads: No. 14460 Chemnitzer Werkzeugmaschinen Fabrik 1876. Photo by P. Król

pochodząca z fabryki Sebach w Chemnitz w Saksonii, opisana w Gazecie Kieleckiej, w relacji z otwarcia fabryki. Jest ona wpisana do rejestru zabytków i w 2025 r. została przekazana przez Świętokrzyskie Kopalnie Surowców Mineralnych do Muzeum Wsi Kieleckiej (ryc. 10).

Dzięki kontaktom z rodzinami dawnych menedżerów firmy udało się zrekonstruować sposób zarządzania kopalniami. Tylko niektóre z nich były własnością firmy, np. *Moczydło* w Jaworzni, *Czerwona Góra (Zygmuntówka)* czy *Wola Morawicka*. Znacznie częściej firma dzierżawiła tereny od wspólnot wiejskich czy miejskich lub indywidualnych właścicieli (chłopów). Tak było m.in. w przypadku podkrakowskiego *Dębnika*, miejsca występowania słynnych czarnych marmurów, co owocowało zachowaną w rodzinnym archiwum Małgorzaty Kozińskiej-Person obfitą korespondencją ze wspólnotą wsi Paczółtowiec w sprawach wysokości i terminowości opłat, praw do kopaliny itp. (materiały te zostały przekazane do zbiorów Muzeum Narodowego w Kielcach). W korespondencji tej pojawiają się pozbawione emocji sformułowania. Na przykład w odpowiedzi na pismo z gminy Paczółtowiec z dnia 11.07.1924 r., odmawiające uwzględnienia prośby *Marmurów Kieleckich* o zmniejszenie opłat i zawierające ostre żądania zapłaty czynszów, przedstawiciel firmy (podpis nieczytelny) odpowiada: *Otrzymałmy pismo Gminy z 11 b. m. i komunikujemy uprzejmie, że żadnych drwin nie robimy, tylko prosimy Gminę o rewizję ceny. Przede wszystkim musimy zaznaczyć, że w naszych kopalniach kieleckich [kamień] kosztuje 50 gr. 1 m³ i możemy Gminę o tem przekonać. Nie są to drwiny, ale prawda i fakt. Po drugie, nie znając i nie wiedząc, co to jest za miara jeden siąg [sążen, czyli około 1,7 m], myśleliśmy, że to jest tyle, co 1 m³, dlatego też na tę cenę się zgodziliśmy. Po trzecie Gmina dobrze*

wie, że teraz siąg sprzedaje się za zł. 32, a jeśli z tego olbora [tj. podatek] ma wynosić połowę, to się to całkiem nie oplaca, bo przecież musimy zapłacić wszystkie koszty robocizny, dozoru, dojazdów itp. [...] Nie są więc to żadne drwiny, tylko czysta strata, a na stratę nikt nie pracuje, ani pracować nie może. Gmina, która przy tym interesie ani palcem nie ruszy, ma brać też zł. 16 – t.j. tyle co nasza firma, która wkłada robocizną, dozór i inne koszty.

Obie strony dochodziły jednak zawsze do jakiegoś kompromisu, bo żadnej nie zależało na zerwaniu korzystnego układu, przynoszącego obojómne zyski.

Wiele problemów techniczno-ekonomicznych, a także skomplikowane przemiany własnościowe firmy w okresie międzywojennym udało się częściowo wyjaśnić dzięki odnalezionym pamiętnikom prezesa *Marmurów Kieleckich* Modesta Grzybowskiego (Grzybowski, 1963), dotyczącym lat 1925–1930, oraz setkom stron dokumentów z okresu działalności braci Wyganowskich i Jana Webera, z archiwum rodzinnego M. Kosińskiej-Person. Autorzy dotarli do unikatowych fotografii z okresu międzywojennego (niektóre z nich otrzymano nawet z Kanady; ryc. 2). Nowo pozyskane informacje wzbogaciły wiedzę nie tylko o formalnym funkcjonowaniu przedsiębiorstwa, ale również przybliżyły nam problemy, z jakimi zmagano się w tym okresie, ukazując również sytuacje z życia wzięte. Oto przykład jednej z nich, jaka miała miejsce podczas transportu bloków nowo zakupionym ciągnikiem (Grzybowski, 1963):

Pewnego dnia inż. [Kazimierz] Krug, Dyrektor Kieleckiego Okręgu Robót Publicznych, telefonuje do mnie: Na miłość boską, co Wy wyprawiacie? Na drodze publicznej z Chęciny do Kielc stoi ciągnik z naładowanym blokiem marmuru. Koło kilometra szosy, którą przejechał, zniszczył zupełnie. Jadę tam, może byście ze mną pojechali? Chętnie zgodziłem się. Znaleźliśmy ciągnik na żelaznych kołach z 16-tonowym blokiem. Przejechana z tym ciężarem maszyna zrujnowała kompletnie jakieś 500 m szosy. Zatrzymał to dróżnik. Dałem dróżnikowi 50 zł, dziękując za sumienny nadzór, a inż. Kruga prosiłem o pomoc. Naprawił wszystko sposobem gospodarczym. Blok przemieszczono wozem czterokonnym, a ciągnik zakwalifikowano do przerobki przez ogumienie kół.

W innym miejscu Modest Grzybowski opisuje sceptycyzm mieszczan i inteligencji kieleckiej w odniesieniu do inicjatywy rozwoju firmy marmurowej: *Poprosiłem prof. [Jana] Czarnockiego o odczyt w sprawie złóż marmuru na terenie Polski, a w szczególności na terenie Kielce–Chęciny. Ja przygotowałem referat handlowy z nasświetleniem obróbki marmuru na naszym terenie. Na ekranie miejscowego Teatru Polskiego pokazano kilka złóż w terenie i fabrykę obróbki w Kielcach. W dniu odczytu zebrało się około 200 słuchaczy: lekarzy, inżynierów, sędziów, adwokatów, właścicieli nieruchomości, rzemieślników. [Czarnocki] przemawiał z zapalem mówiąc o złożach marmurów Chęcińsko-Kieleckich, jako bogactwie nieprzebranych złóż: „Zelejowej”, „Miedzianki”, „Ołowianki”, „Bolechowiec” i „Zygmuntówki”. Z tej ostatniej przed 300 laty zbudowano kolumnę Króla Zygmunta na Placu Zamkowym w Warszawie. Ja odczytałem mój referat zapraszając do współpracy miejscowych obywateli i przedstawiłem stan obecny akcjonariuszy. Obecna lista imienna składa się z 20 Płoczan, 50 Warszawiaków, 50 mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego i 55 różnych innych miejscowości. Dotychczasowy stan posiadania wynosi zł 2000 na każdego z obec-*

nych akcjonariuszy. [...] Po tym przemówieniu zaczęli wymykać się jeden po drugim nasi mili słuchacze. Listę subskrypcyjną ja podpisałem 50 000 zł, Jan Czarnocki 2000 zł, [Edmund] Massalski 100 zł. W ciągu kilku minut sala się opróżniła.

Wbrew jednak takiemu stosunkowi lokalnej społeczności, w świadomości społeczeństwa polskiego marmury świętokrzyskie – jako kopaliny i produkty – oraz *Marmury Kieleckie* – jako firma – były obecne i były nawet przedmiotem dumy, podnoszącym znaczenie miasta i regionu. Rozwój i problemy firmy były opisywane w codziennej prasie lokalnej oraz stołecznej (co było ważnym źródłem informacji historycznej w jubileuszowych monografiach). Dłuższe artykuły opisujące i propagujące marmury świętokrzyskie ukazywały się w czasopismach branżowych, geologicznych i górniczych, ale także w periodykach krajoznawczych, literackich a nawet religijnych. Wśród tych periodyków były m.in. *Tygodnik Ilustrowany* (nr 107 z 1878 r., nr 38 z 1909 r. oraz nr 31 z 1936 r.), *Gazeta Przemysłowo-Rzemieślnicza* (nr 46 z 1896 r.), *Kuryer Niedzielnny* (nr 37 z 1898), *Przegląd Techniczny* (nr 42 z 1910 r.), *Więść Ilustrowana* (nr 11 z 1911 r.), *Dzień* (nr 40 z 1914 r.), *Biesiada Literacka* (tom 67 z 1910 r.), *Anioł Stróż* (miesięcznik dla dzieci, nr 5 z 1926 r.) i *Ilustrowany Przegląd Tygodniowy* (nr 7 z 1938 r.; Król, Urban, 2025).

Marmury i marmurowa firma były opisywane w przewodnikach krajoznawczych i słusznie uznawane w początkach XX w. za największą inwestycję przemysłową Kielc (ryc. 11). Poświęcono im osobne publikacje: już przed I wojną światową broszurę opisującą wizytę w marmurołomach świętokrzyskich wydał znany specjalista kamieniarski ze Śląska, H. Gessler (1912), natomiast w okresie

Ryc. 11. Okładka opisu krajoznawczego Kielc z 1927 r.
Fig. 11. Cover of the tourist description of Kielce from 1927

Ryc. 13. Szokujące geologów przykłady wykorzystania marmurów technicznych: A – nagłówek papieru firmowego (Arch. Państw. w Kielcach, sygn. 21/122/0/-/4757); B – reklama wapna publikowana w czasopiśmie *Zorza* (nr 56 z 1921 r.)

Fig. 13. Examples of the use of technical marbles, which would shock a geologist: A – letterhead (Arch. Państw. w Kielcach, reference number 21/122/0/-/4757); B – lime advertisement published in the magazine *Zorza* (No. 56 from 1921)

międzywojennym książeczkę krajoznawczą poświęconą tym marmurom napisał S. Kowalczewski (1934). Książka ta – po uaktualnieniu – ukazała się 40 lat później (Kowalczewski, 1972). Dzięki kwerendzie internetowej oraz bibliotecznej udało się również znaleźć nawiązania do *marmurów świętokrzyskich (kieleckich)* w literaturze pięknej (Król, Urban, 2025). Znaczenie kulturowe marmurów świętokrzyskich podkreśla także fakt, iż oprócz typowej galanterii kamiennej (ryc. 12 – patrz str. 2) wykonywano z nich też puchary i wazy pamiątkowe oraz medale. Najbardziej jednak szokujące dla geologa może być wykorzystanie popularności marmurów świętokrzyskich do reklamowania zupełnie innych produktów mineralnych (ryc. 13; Król, Urban, 2025).

Obecnie sława marmurów świętokrzyskich ma znaczenie coraz bardziej historyczne. Niektóre złoża zostały całkowicie wyeksploatowane lub zniszczono ich bloczność (działania byłego geologa wojewódzkiego w Kielcach, W. Doroza, uchroniły część złoża najslawniejszego marmuru *Bolechowice* przed zniszczeniem), a wiele innych miejsc eksploatacji, takich jak *Zelejowa*, *Miedzianka*, *Moczydło*, *Rzepka (Beylina)*, *Szewce*, *Malik* czy *Kajetanów* objęto różnymi formami ochrony przyrody (Wróblewski, 2000). W ten sposób złoża te są chronione przed zniszczeniem (Bromowicz, 2014; Król, Urban, 2025). Słynna *Zygmuntówka* także ma zostać objęta ochroną (na zasadach wynikających z ustawy o ochronie przyrody, 2004) z wyłączeniem części złoża, które będzie udostępniane do pozyskania materiału na cele konserwatorskie. W przypadku kilku złóż proponuje się podziemną eksploatację materiału blocznego (Kot-Niewiadomska, Guzik, 2016). Tradycje produkcji galanterii marmurowej oraz marmurowych elementów architektonicznych podtrzymują nieliczne warsztaty kamieniarskie w regionie, m.in. firma pana Jacka Łaty z Podłęża koło Pińczowa, która – uruchamiając kamieniołom w Gołuchowie (złoże *Gołuchów 1*) – wprowadziła na rynek jurajski marmur *Crema Polska*.

Pamięć o kieleckiej fabryce marmurów pozostaje jednak żywa, co udowodniło spotkanie promocyjne ostatniej monografii *Marmury Kieleckie* w marcu 2025 r., które zgromadziło znaczne grono zainteresowanych w różny sposób tradycjami marmurowymi. Najważniejsza jednak

jest obecność tych marmurów w tysiącach budowli na terenie kraju, nie tylko w pałacach, zamkach i kościołach, ale także w urzędach, muzeach, uczelniach, szkołach, ośrodkach zdrowia czy szpitalach. Trzeba je jednak dostrzec, zobaczyć ich dekoracyjność oraz ilustracyjność, które są „zakłete” w białoróżowych żyłkach kalcytowych, białych muszlach małży, ramienionogów, amonitów i ślimaków, szarych stromatoroidach i amfiporach. One jeszcze przez wieki będą z nami.

LITERATURA

- BROMOWICZ J. 2014 – Geologiczna ocena możliwości produkcji bloków skalnych z polskich złóż położonych poza Dolnym Śląskiem. *Przegląd Geologiczny*, 62 (3): 144–147.
- CZARNOCKI J. 1958 – Marmury świętokrzyskie. [W:] Surowce mineralne w Górach Świętokrzyskich. Surowce skalne. Prace Instytutu Geologicznego, 21 (3): 100–116.
- GAĞOL J., KRÓL P., URBAN J. 2017 – Kartki z dziejów Marmurów Kieleckich. Kiel. Tow. Nauk., Kielce.
- FIJAŁKOWSCY E. i J. 1973 – Historia eksploatacji marmurów w Górach Świętokrzyskich. Muzeum Świętokrzyskie, Zeszyty Przyrodnicze, 1: 1–78.
- GESSELER H. 1912 – Opinia o położonym w Kielcach przedsiębiorstwie marmurów i o pokładach marmurowych, znajdujących się w guberni kieleckiej, a należących do tego przedsiębiorstwa i zwiedzanych przeze mnie w dniu 5-tym i 6-tym maja r. 1911. W drukarni F. Marbera, Kielce.
- GIERYCH B. 1955 – Od kamieniołomów do architektury. Biuro Studiów i Projektów Wzorcowych Budownictwa Miejskiego, Warszawa.
- GŁÓWKA J., SZCZEPAŃSKI J. (red.) 2020 – Z dziejów Marmurów Kieleckich (1876–2016). Kiel. Tow. Nauk., Kielce.
- GRZYBOWSKI M. 1963 – Wspomnienia Modesta Grzybowskiego, cz. 11. Biblioteka Narodowa, sygn. Rps 17519 I (mat. niepublikowany). Nakładem Oddziału Powiatowego Związku Nauczycielstwa Polskiego, Druk. J. Łęski, Kielce.
- KOWALCZEWSKI S. 1972 – Marmury kieleckie. Państw. Zakł. Wyd. Szkolnych, Warszawa.
- KRÓL P., URBAN J. 2025 – „Marmury Kieleckie”. Kiel. Tow. Nauk., Kielce.
- USTAWA z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz.U. 2004 nr 92 poz. 880.
- WRÓBLEWSKI T. 2000 – Ochrona georóżnorodności w regionie świętokrzyskim. Państw. Inst. Geol., Warszawa.

Praca wpłynęła do redakcji 30.11.2025 r.
Akceptowano do druku 10.12.2025 r.

Wybrane aspekty historii *Marmurów Kieleckich*
w świetle nowych źródeł (patrz str. 67)

Selected aspects of the history of the *Marmury Kieleckie* Company,
in the light of new sources (see p. 67)

Ryc. 12. Galanteria kamienna wykonana z marmurów świętokrzyskich: **A** – talerz, lata 80. XX w., marmur *Bolechowice*, średnica 30 cm, wysokość 3,5 cm (zbiory Jacka Skrzypczaka); **B** – wazon, 1933–1939, marmur *Zygmuntówka*, średnica 23 cm, wysokość 22 cm (zbiory Małgorzaty Koziańskiej-Person); **C** – puchar, lata 80. XX w., marmur *Morawica*, średnica 10 cm, wysokość 30 cm (zbiory Bogdana Sadzy); **D** – przyborek na biurko, 1918–1939, marmur *Ołowianka*, wymiary płyty marmurowej 36 × 24 × 2 cm (zbiory Pawła Króla). Fot. P. Król

Fig. 12. Stoneware made of the Świętokrzyskie marbles: **A** – plate from the 1980s, *Bolechowice* marble, diameter 30 cm, height 3.5 cm (collection of Jacek Skrzypczak); **B** – vase, 1933–1939, *Zygmuntówka* marble, diameter 23 cm, height 22 cm (collection of Małgorzata Koziańska-Person); **C** – cup from the 1980s, *Morawica* marble, diameter 10 cm, height 30 cm (collection of Bogdan Sadza); **D** – desk organizer, 1918–1939, *Ołowianka* marble, marble slab dimensions 36 × 24 × 2 cm (collection of Paweł Król). Photo by P. Król